

# ANSAMBLUL ROMAN COMEMORATIV DE LA ADAMCLISI (*TROPAEUM TRAIANI*)

DE

MIHAI SÂMPETRU

Interpretările contradictorii emise în legătură cu monumentul triumfal de la Adamclisi sub raport genetic și cronologic, cu implicații asupra diferitelor aspecte ce se degajă din această operă (demiurgic, arhitectural, stilistic, etnografic, artistic) obligă la o abordare concret istorică a împrejurărilor în care a fost elaborat proiectul, coroborată cu datele obiective culese din teren, de pe locul unde a fost înălțat monumentul.

Perioada ce trebuie să ne rețină atenția este cea dintre primăvara anului 101 e.n.<sup>1</sup> (25 martie) și iarna anului 109 e.n.<sup>2</sup> (10 decembrie), cel dintâi marcând cu aproximație începutul primului război dacic, celălat indicind înălțarea monumentului triumfal de la Adamclisi. Lărgirea cadrului cronologic se impune, deoarece în câmpul nostru vizual intră toate monumentele romane de pe dealul Adamclisi, altarul, tumulul („mausoleul”) și monumentul triumfal, apreciate diferit de mulți cercetători din punct de vedere cronologic, constructiv<sup>3</sup> etc. Pregătirile de

<sup>1</sup> CIL, VI, 2 074; vezi și Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, p. 133–134.

<sup>2</sup> Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II, 3, Leipzig, 1888, p. 799 și urm; vezi și Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 128.

<sup>3</sup> Pentru controversele privind datarea celor 3 monumente de la Adamclisi (monumentul triumfal — altarul funerar militar și „mausoleul”), vezi Gr. Tocilescu — Otto Benndorf — George Niemann, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, p. 23–24; A. Furtwängler *Intermezzi*, Leipzig—Berlin 1896, p. 58 (*Das Monument von Adamklissi*); idem „Adamklissi”, *Sitzungsberichte-München*, 1897, I, p. 259 și 282; idem, *Zum Tropaion von Adamklissi*, *Sitzungsberichte — München*, III, 1904, p. 383–413; idem, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, *Abhandlungen*, III, 22, 1903, p. 453–516; Conrad Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904, p. 11 și p. 41–42; W. Jäneckel, *Die ursprüngliche Gestalt des Tropaions von Adamklissi*, *Sitzungsberichte-Heidelberg*, 20, 1919, p. 17; N. Iorga, *Explicatia monumentului de la Adamclisi*, București (1936), extras din ARMSI, s. III, t. XVII, mem. 9, p. 6–8 la care adăugăm: Silvio Ferri, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, extras din ASNSP, s. II, 1933, p. 1–7; idem, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 338 și p. 372–378; idem, *Opuscula*, Firenze, 1962, p. 232; Radu Vulpe, *AD*, 18, 1937, p. 173–183; idem, *Histoire*, p. 143–155; J. Colin, *Latomus*, 15, 1956, p. 57–82; Gilbert Charles Picard, *Les Trophées Romains*, Paris, 1957, p. 391–406; Em. Condurachi și D. M. Pippidi, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 531–538; Emilia Doruțiu, *Dacia*, N. S., 5, 1961, p. 345–363; idem *StCl*, 7, 1965, p. 209–214; Radu Vulpe, *StCl*, 5, 1963, p. 233, 234, 238 și p. 234, n. 1 și p. 238, n. 2; idem, *StCl*, 6, 1964, p. 209–211, 223 și 227; Florea Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal*, p. 21–44; Ian S. Richmond, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 3–29. Vezi și Gabriella Bordenache, *Dacia*, N. S., 6, 1962, p. 554–555; I. I. Russu, *StCl*, 5, 1963, p. 430–437; K. Horedt, *ActaMN*, 3, 1966, p. 423–428; Mihai Sâmpetru, *Dacia*, N. S., 13, 1969, n. 9 p. 475–476. și p. 497.

război ale romanilor pe linia Dunării sub conducerea directă a împăratului Traian au necesitat mobilizarea și concentrarea unor imense forțe materiale și umane din imperiu a căror desfășurare a constituit un uriaș preludiu la cucerirea Daciei.

Din *Panegiricul* lui Plinius cel Tânăr răzbate atmosfera febrilă a pregătirilor armatei conduse de împăratul Traian<sup>4</sup>. Marile lucrări de construcții militare<sup>5</sup> ca reconstruirea drumului strategic roman de pe malul Dunării, abaterea apelor fluviului în albia veche în zona Porților de Fier și ridicarea podului de piatră peste Dunăre, au angrenat un număr impresionant de arhitecți, ingineri și tehnicieni concentrați la Dunăre din porunca împăratului, avind în fruntea lor pe cei mai de seamă învățați ai vremii din împărăția romană, cu preocupări din cele mai felurite, răspunzând însă tuturor necesităților practice ale pregătirii și ducerii războiului.

Că într-adevăr romanii au concentrat la Dunăre între 98—105 e.n., tot ce avea mai bun Imperiul roman sub raportul specialiștilor în lucrări de geniu, ne putem încredința o dată mai mult din fragmentele lucrării gromaticului Balbus, ajunse pînă la noi. El a fost nevoit să-și întrerupă munca la cartea la care lucra, supunându-se poruncii împăratului, spre a participa în campania de cucerire a Daciei<sup>6</sup> la efectuarea măsurătorilor pentru ridicarea planurilor castrelor, podurilor și la calcularea albiei cursurilor de apă și a înălțimii munților, cele din urmă constituind tot atâtea obstacole ce trebuia să fie depășite în cursul luptelor din Dacia.

Din lucrarea *Polioretica* a lui Apollodor din Damasc, rezultă că și acesta a luat parte în persoană la pregătirile de război și campaniile lui Traian de la Dunărea de Jos împreună cu viitorul împărat Hadrian<sup>7</sup>. Cunoscînd perioadele de timp în care s-au executat marile lucrări sus amintite dintre 99—105 e.n., se poate aprecia că Apollodor se afla la Dunăre și în timpul campaniei din Moesia din 101 e.n.

Deși nu dispunem de o dovadă peremptorie care ar putea să ne îndreptățească să legăm de numele său și proiectul monumentelor romane de pe dealul de lingă *Tropaeum Traiani*, socotim că se poate atribui marelui arhitect și inginer militar aproape cu certitudine paternitatea proiectului. Este drept că încercări în acest sens au mai făcut, însă părerile sint

<sup>4</sup> Plinius cel Tânăr, *Panegyricus*, 121, 16, 5, ed. Hanslik, Leipzig, 1958.

<sup>5</sup> Pentru drum, vezi CIL, III, 8 263 = 1 699 = ILS, 5 863; E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes*, Viena, 1939, p. 78 și urm, și Jaroslav Sasel, în *Limes u Jugoslaviji*, I, Belgrad, 1961, p. 162 și urm. cu pl. XXXVI, 6, (*Tabula Traiana* = anul 100 e.n.). Pentru devierea apelor fluviului și înălțurarea stîncilor din albie la Cataracte, vezi P. Petrović, *Soopsteniia (Communications)*, VIII, Belgrad, 1969, p. 51—53 (inscripție din anul 101 e.n.). Pentru podul de piatră, vezi Procopius, *De aedificiis*, IV, 6, 13, ed. Haury, Lipsiae, 1964; vezi D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 64, 66, 79 și 84 (103—105 e.n.).

<sup>6</sup> Balbus, *Ad Celsum Expositio et Ratio omnium Formarum, in Gromatici Veteres*, ed. Carol Lachmann, I, Berlin, 1848, p. 92, reeditat de von Hultsch, *Metrologicorum Script, reliq*, Leipzig, 1866, p. 57—59 și 123. Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, Berlin, 1908, p. 148 și n. 1, p. 148, consideră că Celsus (cel mai de seamă gromatic din vremea lui Traian) a condus lucrările ingineresti în campania din Dacia, unde ar fi fost împreună cu Balbus, însă oscilează în ce privește data participării lor, între campania lui Domitian din 85 e.n. împotriva dacilor, cvazilor și marcomanilor, și cea a lui Traian ce s-a încheiat în 106 cu transformarea Daciei în provincie romană (*ibidem*, p. 147—148); vezi și FDHR, I, București, 1964, p. 474—475.

<sup>7</sup> C. Wescher, *Polioretique des Grecs*, Paris, 1867, p. 138; E. Lacoste, *Revue des etudes grecques*, 3, 1890, p. 235; Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 165 și n. 3, p. 165.

și astăzi împărțite în această privință și tocmai de aceea socotim că este necesar să zăbovim puțin asupra acestui aspect. Credem că nu greșim dacă admitem că prezența lui Apollodor în zona Cataractelor Dunării, pe malul sudic (iar după începerea ostilităților și pe celălalt) se impunea cel puțin în acele perioade în care împăratul Traian s-a aflat aici, deci începînd din anul 98. Plinius cel Tânăr relatează despre șederea împăratului în vreme de iarnă la Dunăre înainte de izbucnirea primului război dacic, probabil în 98—99. Prezența lui Apollodor în zona Porților de Fier nu era cerută numai de construirea podului de piatră de la Drobeta, ci și de celelalte mari lucrări efectuate înainte de anul 103, și a căror dată ne este asigurată epigrafic: refacerea drumului roman săpat în stîncă la Cazane, în anul 100, și abaterea apelor fluviului pentru curățirea albiei de stînci, din anul 101. Aceste operații sînt conexe și fără cea din urmă, mai ales, nu era posibilă studierea albiei pentru baterea pilonilor podului. Este greu de crezut că aceste proiecte au fost executate fără participarea sa directă, dacă nu cumva ar trebui să admitem că Apollodor a fost dirigintele tuturor acestor mari lucrări.

Despre podul de la Drobeta se știe sigur din mărturii ale autorilor antici (Procopius din Cesareea) că a fost opera lui Apollodor.

În anul 102, în urma scăderii spectaculoase a apelor Dunării la Drobeta, ca urmare a verierii lor, Apollodor putea studia albia fluviului în vederea amplasării picioarelor podului. Fiind prezent în zonă, în răstimpuri ar fi putut însoți pe împărat și în campania din Moesia din 101.

Dovezi privind această campanie avem în numele orașelor *Nicopolis ad Istrum*<sup>8</sup> și *Tropaeum Traiani*<sup>9</sup>, denumite astfel după victoriile obținute în aceste locuri de împăratul Traian împotriva dacilor și aliaților lor și mențiunea lui Plinius cel Tânăr, cu privire la capturarea în Moesia a unui sclav al lui Laberius Maximus, guvernatorul provinciei *Moesia Inferior*, de către Susagus, o căpetenie barbară<sup>10</sup>.

Din descrierea triumfului asupra dacilor din războiul desfășurat în 101—102, prefigurată de Plinius cel Tânăr în septembrie anul 100, rezultă că se obișnuia ca scenele de luptă să fie schițate, în timpul bătăliilor și desenate pe panouri după încetarea lor, altminteri nu putem înțelege pasajul în care se arată că erau purtate în triumf odată cu prada luată de la învinși, în fața acestora, ce le urmau în chip de prizonieri.

Expresia *onusta fercula* trimite la târgile încărcate cu prăzi ce se purtau în triumf, însă cuvintele *sua quemque facta vincetis manibus sequentem*, indică și purtarea unor imagini din lupte<sup>11</sup>. S-ar putea obiecta că și un alt artist putea immortaliza tot așa de bine în „caietele” sale epi-

<sup>8</sup> Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 16, ed. Scyfarth, Berlin, 1971; Iordanes, *Getica* XVIII, 101, ed. Mommsen, Berlin, 1882. Grupul de monumente de pe dealul monumentului de la Adamclisi se plasează între anii 102—109 e.n.

<sup>9</sup> Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 27 și n. 5, inscripție din anul 115—116 e.n. descoperită în 1891 în săpăturile din cetatea *Tropaeum*, dedicată de locuitorii *Traianenses Tropaeenses* împăratului.

<sup>10</sup> Plinius cel Tânăr, *Ad Traianum Epistolae*, 74, 1, 20, ed. Hanslik, Leipzig, 1958; Cf. J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, București, 1937, p. 29; vezi D. Tudor, Studii și articole de istorie, 1956, p. 19, 30, idem, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957 p. 61—66; R. Vulpe, *StCl*, 5, 1963, n. 2 p. 232 și n. 2 p. 233.

<sup>11</sup> Vezi la Plinius cel Tânăr, *Panegyricus*, 17, 2, 25, ed. Hanslik, Leipzig 1958. Triumful, prefigurat de Plinius cel Tânăr, avea să fie sărbătorit în decembrie 102 e.n.

soadele luptelor, și că arhitectul monumentului triumfal le-ar fi putut olosi doar la elaborarea registrului narativ al metopelor. În orice caz, înainte de toamna anului 102 e.n., în același an, artistul și arhitectul necunoscut, noi credem că era una și aceeași persoană, Apollodor, a întocmit atît „caietele” cu schițe privind faptele de arme din campania din Moesia, cit și planurile celor trei monumente ale căror ruine aveau să fie dezvelite prin săpături la sfîrșitul secolului trecut pe dealul cel mai înalt de la Adamclisi.

Planurile altarului și tumulului au fost executate în detaliu chiar atunci și monumentele respective înălțate în anul victoriei așa de greu obținute, însă monumentul triumfal a fost ridicat mai tîrziu, după cum se știe, în anul 109 e.n., dar locul de amplasare al acestuia fusese fixat și proiectul schițat de la început, odată cu celelalte două construcții menționate, în 102.

Este posibil ca în triumful sărbătorit în iarna anului 102 la Roma să fi fost purtate aceleași imagini cu scene de luptă ce au fost immortalizate mai apoi pe metopele monumentului triumfal aflat în proiect la acea dată. Șirurile de prizonieri aduși în număr mare în acest triumf, aparținînd mai multor neamuri învinse, în primul rînd daci și germani, trebuie să fi lăsat o adîncă impresie artistului, și să-l fi determinat să-i înfățișeze pe merloanele monumentului, adăugînd doar arborii, pentru umplerea cîmpului iconografic. Pentru trofeul propriu-zis exemple erau destule în arta tropaionului de pînă atunci, reprezentarea statuară a ofițerului roman în picioare înconjurat de prizonieri îngenunchiați cu armele aruncate grămadă la picioare era deja stereotipă, originalitatea fiind dată aci de detalii, costume și arme.

Cele spuse pînă acum ar fi lipsite de valoare dacă nu am dispune de dovada că cele trei monumente formează un grup comemorativ. Epigrafic, numai datarea monumentului triumfal este bine asigurată de inscripția dedicatorie. Din inscripția altarului militar, așa cum s-a păstrat, foarte fragmentară și cu multe lacune, esențiale, privind împăratul, data și numele comandantului din capul listei, nu se poate stabili vremea înălțării lui, fapt ce a făcut pe unii cercetători să-l atribuie altei epoci (lui Domitian de pildă) împreună cu construcția tumulară de la care nu avem nici o indicație epigrafică.

Acum dispunem de o dovadă certă că cele trei monumente formau un ansamblu comemorativ unitar în afară de argumentele de ordin logic enunțate pînă acum, prin faptul că între ele există o relație geometrică incontestabilă, centrele monumentelor amintite (altarul, tumulul și monumentul triumfal) formînd un triunghi isoscel, vîrfurile acestuia fiind centrul altarului militar (fig. 1 și fig. 2).

Distanța dintre centrele tumulului și monumentului triumfal ce reprezintă baza triunghiului este de 127,50m (432 picioare romane), iar laturile măsoară cîte 255 m (864 picioare romane)<sup>12</sup>.

<sup>12</sup> Relația geometrică directă dintre cele trei monumente antice am observat-o în septembrie—octombrie 1968, la săpăturile de la altarul roman. Tot atunci s-a făcut verificarea interpretării prin măsurătorile (15 octombrie) făcute cu nivelul cu lunetă și mira după indicațiile noastre de către Eusebiu Mironescu între centrele celor 3 monumente, care au confirmat existența acestei relații. Apoi, distanțele măsurate au fost confruntate cu *Planul general al zonei arheologice Adamclisi (cetatea și monumentele)* ridicat de IPROMIN, București, la scara 1 : 5000 și de

O astfel de amplasare a monumentelor era obișnuită în lumea antică. Nu putem ști cu certitudine dacă proiectul monumentului triumfal era definitivat sau exista doar o schiță de proiect în anul 102, modificată apoi, acesta căpătându-și forma ce o cunoaștem mai târziu. Însă, acum știm sigur că locul său fusese fixat de la început în proiectul general privind toate trei monumentele, dovadă relația geometrică centrică amintită. Desigur că tot atunci a fost studiat și terenul de fundație, ceea ce implică prezența lui Apollodor la fața locului.

Evident că, spre deosebire de celelalte două, monumentul triumfal necesita o elaborare mai îndelungată, sub raport arhitectural, strins legată la rândul ei de realizarea compoziției, narativ și iconografic. De aceea considerăm ca probabilă definitivarea planului, cit și a ordonanței registrelor și pieselor, respectiv a imaginilor ce urmau să fie dăltuite în piatră între anii 102—107 e.n., mai degrabă între 103—105 în timpul desfășurării lucrărilor marelui pod de peste Dunăre.

Am amintit că într-unul din izvoarele ajunse pînă la noi aflăm mențiunea unui altar, ridicat în primul război dacic din porunca împăratului Traian, pentru cei căzuți în luptă<sup>13</sup>. Tumulul (mausoleul) nu este amintit și nici monumentul triumfal. Menționarea tumulului putea să lipsească la Dio Cassius, fiind dublat de altar, însă faptul că monumentul triumfal nu este consemnat constituie și el un element în plus pentru separarea lor în timp, sub raportul execuției. Această „lacună” de informare o putem pune în orice caz mai puțin pe seama călugărului Xiphilinos care a operat tăieturi, întocmind rezumatele din lucrarea lui Dio Cassius.

Altarul, tumulul și monumentul triumfal au fost deci plănuite de același mare arhitect, ca un ansamblu comemorativ unitar.

Deosebirea dintre ele începe de la piatra de construcție și se accentuează în ceea ce privește execuția și este firesc să fie așa.

În privința altarului, starea jalnică în care ni s-a păstrat, doar baza cu trepte și aceasta distrusă în bună parte, ne pune în situația de a nu ne da seama decât cu greu și parțial de linia arhitectonică și elementele ce-i compuneau elevația. Deducem forma după baza patrulateră și după cele câteva piese existente. Necunoscînd înălțimea altarului nu putem ști dacă a avut mai multe „etaje” după cum s-a presupus.

În cazul altarului se pare că s-a recurs de la început și se poate presupune, aproape în exclusivitate, la mina de lucru militară (pietrari-soldați) judecînd după modul cum s-a făcut alegerea pietrei de construcție și după cum s-a realizat tăierea și fasonarea blocurilor de piatră și mai ales după stilul decorativ sculptural, ce se degajă din cele două—trei piese rămase.

---

DSAPC Constanța, la scara 1 : 500 (ce se păstrează în copie la Institutul de arheologie din București). Relația geometrică dintre cele trei monumente a fost verificată și prin măsurarea pe fotograma, zbor 1973, a IGFCOT (pe original) în care distanțele de la centrul altarului, la centrul monumentului triumfal, respectiv tumulului, corespund grafic cu 8,7 cm, iar cea de la centrul tumulului la al monumentului triumfal cu 4,35 cm, deci un triunghi isoscel. Determinarea triunghiului comemorativ a fost inclusă în volumul *Tropeum Traiani II (Monumentele romane de la Adameliși)* redactat de autor și predat la ASSP la 3 septembrie 1977, la recomandarea Consiliului științific al Institutului de arheologie.

<sup>13</sup> Dion Cassius, LXVIII, 8, 2, 20, ed. Boissevain, *M I*, Berlin, 1901; Teohari Antonescu, *Columna traiană*, Iași, 1910 p. 172—174.

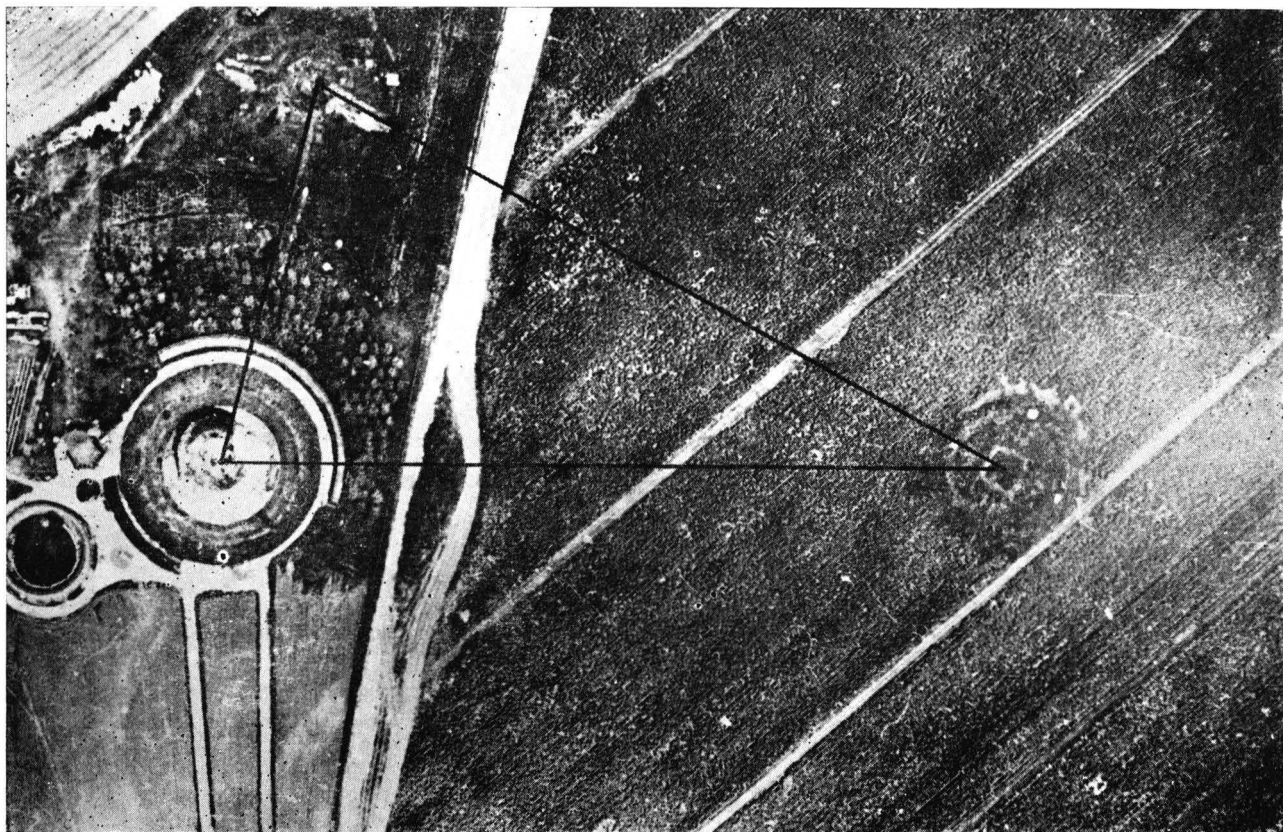


Fig. 1. Triunghiul comemorativ, altar-tumul („mausoleu”) – monument triumfal (după fotogramă).

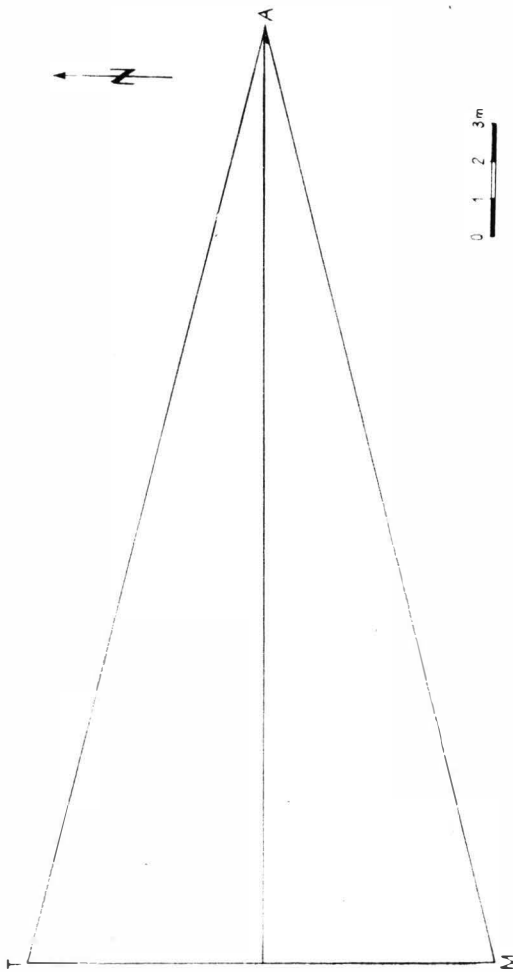


Fig. 2. Triunghiul comemorativ (după ridicările topografice)

L'ENSEMBLE ROMAIN COMMÉMORATIF À ADAMCLISI  
(*TROPÆUM TRAIANI*)

RÉSUMÉ

On a établi ensuite des observations de l'auteur, achevées sur place durant les fouilles de 1968, qu'il existe une relation géométrique entre les monuments romains erigés sur la colline Adamclisi (autel militaire funéraire — le tumulus („mausolée") — monument triomphal) redevable au projet d'Apollodore de Damas, les centres des ces trois monuments en formant un triangle isocèle, qu'on prouve qu'ils constituent un ensemble commémoratif militaire unitaire bâti au commencement du II-ème siècle (102—109 de n.è.), toute autre datation serant ainsi exclue.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le triangle commémoratif, autel — tumulus („mausolée") — monument triomphal (d'après la photogramme).

Fig. 2. Le triangle commémoratif (d'après le levé topographique).